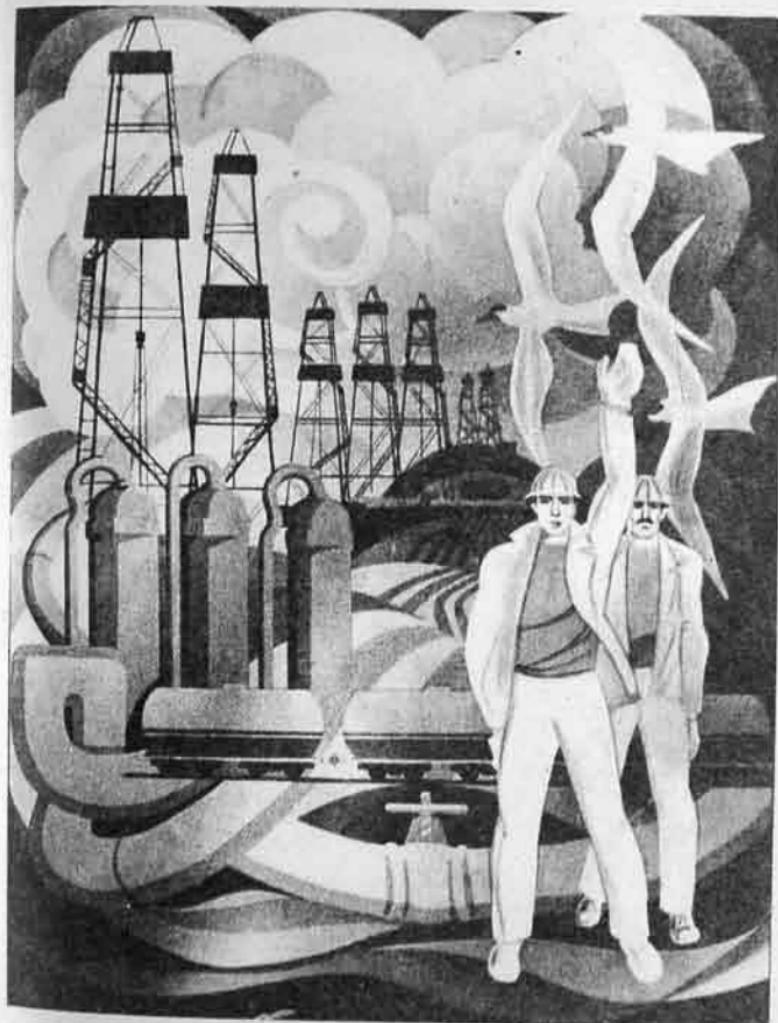

АРХИВ

АЗЭРБАЙЧАН

2

1976

Тоғиг МАЙМУД

Актер

Ушаглыг вә илик канчлик достук
САБИР ЙУНУСЗАДАНЫ
эзиз вә иңнүдүлмаз хатирасын

1945-чи илин пајызы тәзәчә башламышды. О вахт мән једдиң синифда охуурдум. Чәбәр дәрснинде бирден гапы анылды. Директор учбој, гарајаныз бир оғланла ичәри кирди. Мүәллимә жаҳынлашыбын, үзр истиајиб кетди. Ушаглар «актер», «актөр» дејә пычылдашылар. Мүәллим директорла кәлән оғланна мурасиэт етди:

— Сабир, архада яер вар, кеч әләш.

О, архажа кечиб әләшшәнде бутун шакирләрни башы керија чарилди. Намы марагла, нәсәдлә, севинчла Сабир бахырды. Мүәллим панчәрәя тәрәф дәнән кими, Сабир она бахан ушагларда додагларны тәриба тәрәзә ачыб аг дишләрни көстәрди. Онун бу көзләнүүлмәз тәракти күлүш дөгүрдү. Актөрлүкүнү мәһәратла көстәрмиш оғлан да нал чынды көркөм алды. Мүәллим күлән синфа нејрәтле баҳды: — Налубу! — дејә ачыгланды. Бунунла белә Сабирдән гәтиййен шубелүмнәди.

Сабирлә илк таныштырым бела башлады.

Район театрында кичик ролларда чыхыш едән бу кәнчи намы жашы танышырды. Нансы бир ролуса мәһәратла ојнамыш, ады бу районда дилдән-диле дүшүмүшүдү. Бизим синфин ушаглары Сабирин төрөлгөт фәалийжетидән арыздолосу данишырдылар. Мән района таза көлдүнмәдән бүнлардан хәбәрсиз идим.

Әдәбијат дәрснинде мүәллимин ичәри кирмәси илә Сабир таңмасы бир олду.

— Актөр! — дејә нејрәтлә она баҳды. — Охумага кәлмисен? Аны иш көрмүсэн. Афарин! Ушаглардан бир-иши јаш бөյүк олсан ебى јохтур. Биликсиз неч бир сөнәткар ирәни кетмәйиб. Мадам калмисен, кәрәк жаҳши охуясан.

О күн Сабир нојәнчала, ётирасла, чошгуңлугла, аңәнкәлә биээ зөл бир шөр охујанда намымызын нәзәринде учалды. Ушаглар ағзы ачыла галды, көзләрни бөјүдү. Сабир сусанды ушаглар гејри-жары әл чалдылар. Мүәллим дә жаҳынлашыб, «афарин, оғлум» сөйлөдү. Бу дәрс бизим јадымызда җәмишәлил галды.

Тәнәффүсләрда намы Сабирин башына јыгышырды. Ізтта башга синифләрдән дә ону көрмөк учун ушаглар көләрдиләр. Сабир тохулга ләтифә билирди. Нәфесини дәрмәдән дашибадан данишырды. Эзү дә нечә! Синиғ гәнгәзләндөн «учурду». Узүнүн рәнигә гарәди, овурдлары башы, биля-била аг дишләрни тез-тез көстәрмәккө данишырды ләтифән күлүшүнү артырырды. Бир дәфа јенә ләззәтлә ләтифә данишшарсан, илдәрүм вурмуш кими дајанды. Уз-көзүнү јыгыб әйлди, «вај, күрәним» дејә зарылди. Бајадан күлән ушаглар горхудулар. Сабир башынны галдышырды, кәркнилија дүлбәрнәл дикәлди, дишләрни ағардыб, онлары тәзәдән күлдүрмөј башлады.

Дарсләрни чатдыра билмәди учун эзаб чәкирди. Она көмәк етмәј сөз вердим. Бу, бизи жаҳынлашдырды.

Бизим ев рајонун гурттарачагында, «Гышлаг» дејиләп кәдидин устуңда, автобус станцијасынан жаҳынлыгында јерләнди. Күчмиздән шашагыда, кәндидин бағ-бағатлары варды. Бинамыз икимәртәбәли, шүшәбәндли иди. Шәрг үслубунда тикилмиши. Пилләләрдөн усту жағышдан горуммаг учун умлары нахышы, бәзекли ләмирлә өртүлүмүшүдү. Бизим олдурумуз биричкә мәртәбәнин уч отағы вә кениш јеваны уст мәртәбәдикендән садаији, адилии илә фәргләнди. Һәјэт балача олса да, сочактар варды. Насара догру узанан чырының әтрафында күл-чичәк зоглумиши. Дарвазаның жаҳынлыгында, уча диварын дийндиндән галхан ағачы һәјәтдәкى көзләлији тамамлашырды.

Зога ағачының көлинилк вахты иди. Усту мејэв илә долу олдурундан будаглары яера дөгрү әйлениши. Хырда, јашыл жарнаглар арасынан сырға кими салланан чыңырмызы зогаллар оғында өзөлдөрдөн көзләнди. Башдан-баша бүрүмүшүдү.

Чах-чах вуруланда билдим ки, кәлән Сабирдир. Чүнки дүнән дәрс узаның көләнчөнин сөјләмиси. Гапыя јүүрдүм. Бөйүк дарвазанын сағ тајындаңыз яйлы кичик гапынын чофтәсиси галдырып ачымын ичәри кечисин дејә мәнәм тутдум. Сабир салам вериб һәјэт киңәнде, гапыны бурахдым, гапы зәрблә өртүлүдү вә кип бағланы. Чөфтән кечириб Сабирин далынча кетмәк истөйдирдим ки, дајандым.

О, зога ағачына бахырды. Бир аз иралы кедиб мәнә төрәф чөврилди. Узүнә фәрән, мәфтүнлүг варды. «Нә көзәлди!» пычыллады. Ағача жашыншылышы торпага дајен назик бир будагы јавашча галдышырды. Устүн-дәки зогаллардан тәкчә бириңи үзүб, ағзына гојду.

Сабирле дәрсизмизи өјөрнәмәј башладыг. О, һәр шеji тез вә асаныгла гаврајырды. Нағизәси күчүлдү олдурундан шөр парчаларыны икитүү дәфа охумагла зәбәрләйди. Тәнәффүс еңдиң зогал жемәк учун һәйкәлди. Сабир будаглары аралаяб, зогал ағачынын алтына кирди. Мон дә далынча. Будаглар бизи кизләтди. Санки һәнәнк гарташ из балаларыны ганадлары алтына алды. Сабир башыны ашаша әзеб, бир мүддәт белән галды. Узүнүн рәнигә ағаппаг иди. Эввэл бунун сабабини мүддәт мәккәтәм иштеди, соңра мә'насыз олдурунча баша дүшүб астадаи:

— Нә исә мәнни иничидир — деди, — күрәјимдә ағры вар. О дәфа дә мектәбдә тутмушшуду.

Онун бы көдәри бир ан чекди, дәрнәл күлүб бир зогал дәрәрәк сыйын, додагларына сүртүдү. Чибиден парик чыхарды башына гојду, бүрүшүб дизләрни гатлады, өзүнү мејмунна охшаты. Ейни илә мејмунун тәрәккәтәрни көстәрмәжә башлады. Өзүмү сахлаја билмир, күлдүрдүм. Сабир гарыба сөслөр чыхарырды. Башыны да мејмунун башы кими тәрәлдирилди. Зогалы једијим учун мән елә нирсләндири ки! Парикка башындан чыхарыб чибинә гојду:

— Ын, нечадир? деј хәбәр алды.

Һәлә дә күлдүйүмү көрүп баша душду ки, бу кичик «тамашасы» хошума кәлмишидир.

Онун најаты кәдәрли иди. Анасы илә атасы арасындағы чидди ихтияф соң наңда чатырды. Нәһајэт, атасы онлары атыб кетди. О, радионда мәшінүп папагчылардан бирн иди, базарла мәйманхана арасында жерлешен дуканда ишләйди. Башына гојдуғу папагы неч заман чыктарамазды; еведә дә, ишдә дә, чөрәк яеңдә дә. Гара рәнкли, дәйримин папаг онун өзөндөнине бир узүнче чеврилмишиди.

Вәзијәт ағырлашды. Анасы хәстәләниң јорған-дешејә душду. Сабир бүтүн күнүнү базарда кечирән бөյүк гардашына гошулду, Іаваш-јаваш мәктебден узаглашды. Алвера гуршанды, о, фындыг, гоз, армуд, зогал, итбурны сатырды. Бә'зән говрулмуш туму торбаја доллуруб базара чыхырды.

Анасының вәзијәттө кет-кедә писләшириди. Сабир базарла ев арасында галмышды. Говрулмуш тумлары сатыр, тез евә гачыр, анасында хидмет едирди.

Гыш кәлді. Өзу илә ағыр бир һәјат көтириди. Сабирин анасы елдү. Гонум-гонишулар көмәэ көлдиләр. Бундан соңра башсыз галмыш икесе гардашын вәзијәттө чох писләшди. Иди Сабир бүтүн күнүнү базарда кечирirdи. Дәләдүзларға гошуулур, ба'зән ач талыр, ба'зән агајалын көзиз, сојугдан тир-тир ессе да, евә кетмир, мејмун кими ордан-бура, бурдан-ора гачырда. Каһ мугамат охуур, каһ мәззән ше'рләр дејир, каһ да гориб, нарәкәтләр көстәриб оюнлар чыхарырды. Нечә дәфә хасталәндиди. Ким иди она баҳац, гајысына галан? Бир балача сағалан ким иена базара чумурду. Ашшамлар һөкмән театра көтириди.

Дашшәрекли атасы онларға баҳымырды. Сабир онун элиндән жаңылы вә гәзебли иди. Бир дәфә элинә бир-иккى даш жыдыр, папагчы дуканынын габагына кәлди. Дашлары бир-бир пәнчәрәләрә чырпиды, соңра гачыр кетди. Чаянын гырагында учабојлу бир киши ону тутуб сахлады:

— Нара гачырсан, инде пәнчәрәләрі сындырырсан?

Сабир бу кишини — рајонун мәшінүп актюоруны жаҳшы таныјырды. Она баҳын көз жашлары ичинде деди:

— Сиз билсәнiz, билсәнiz...

Сабир бу көлмәләрі жана-жана, чылғынлыгla елә деди ки, актюору хошунан кәлди. Бу, хөшбәт тәсадүф иди. Елә тәсадүф ки, Сабирин көдөрлө һәјатына севинч көтириди. Нәмин актюору — Начыоглуну бүтүн радионда севириди. О, Сабирин динләйіб сорушуди:

— Мәни таныјырсан?

— Бәлә, таныјырам. Сәннәда көрмүшәм. Бир дәфә јох, чох, лап чоң Сиз олмајаңда мән театрда көлмиရәм.

— Сән дә ојанамағ истәйирсан?

— Истәйирсан. Ачығыныз тутмаса, сизә бир сәннә көстәрәрәм.

— Көстәр көрүм.

Сабир «Мәшәди Ибад» опереттасындан Мәшәди Ибадын ролунифа едәндә Начыоглу гәнгән чакиб күлдү. Сабир мәйкәм тәглид едиди, бу тәглид исә онун ифасында олдугча дузлук, кәзәл вә мәзәли чыхынды. Соңра Начыоглу Сабирә бир нечә ше'р охутлурду. Ондан мәмим галдығыны билдири.

— Сәнәр жаныма көл, театра кемәк елә, бизә исте'даллы кәнчә лазымдыр.

Сабирин театрда әлагәсі башланды. О, актюорлар үчүн көjdәндөнүшким олду. Онларын һәр ишине жарајырды, кәнпләрә келәндә дә Сабир

өзләри илә апарырдылар. Іаваш-јаваш соңнәјә чынмага башлады. Тез-ликлә тамашачыларын севимлиси олду.

Сабир күндүз мәктәбә, ахшам театра көтириди. Пионер еви илә элато саҳлајыр, мәктәбда драм дәрәнән тәшкіл етмәк учүн назырлық көрүрдү. Палтарлар элдә етмишиди. О вахт репертуар зәнкүн олмадығынан эзбер билдири бир эсәри мәшүр етмәж мәчбүр олду. Бу, Зүлфүгара начыбәйевиң «Әлли жашында чаван» мусигилі комедияси иди. Сабир бөйүк һәвәслә апарырды. Өзу асас роллардан биринде ојајырды. Чалычыларымыз пис дејилди. Мәктәбә верилөн бу тамаша жаҳшынди. Алтыш сөснәндән гулаг тутулурду. Бу, Сабирин шеңретини мәкништәрдө көjlәрә галдырыды. Іамы ондан, назырладығы бу тамашадан да-

Сөвиди бир актюор варды: Эрәблински! Шәклинин гојнунда кәзидирди. Онун нагында элинө нә дүшесејди, охујурду. Һәјатыны өјрәнмишди. Тез-тез Эрәблинскинин сезләрinden мисаллар чәкириди. Һәр жердә, адам кими, она күвәнириди.

О мәни тез-тез евләрниң апарырды. Іохсул отағында көниә килим, тимш-салхаг бир шкаф варды. Һәмишә бу шкафа жыгылышы китапларын арасындан газетдан косып саҳлашды бир шәкәли чыхардарды. Бу да Эрәблинскинин шәкли иди.

Китабларын арасында ше'рләр дә саҳлајырды. Оилары бир-бир мәна охујурду. Аразуларындан данишырды. Актюор олмаг арасындан! Бу аразу намина һәр ше'р назырлы. Бүтүн варлығыны зөрмөдә дә! Бир күн «Батыг» пүесини эзбер сојләди. Илк даға онун ифасында ешилдијим бу сар мәни вален етди. Бу арыг, гарајаңыз оғланын үзүп өмрүм бујуна билимрәм. О, ҹашмадан, илhamla, һәвәслә, сөрраст, аждын охујур, үзү-көзу ишыгла жаңырды.

Бир дәфә Натәван адлы кәң актриса илә достлуюндан данишы. Гыз икничүү, учүнчү синифда Сабирлә охумушуду. Иди актюор атасы на театра датышырды. Сабир опу мәнә көстәрди. Гәшәнк гызы. Учабоду иди, бир аз көлдүү варды, бу да она чох жаражырды. Һәгигәтән Натаван Сабире мұнасабәти жаҳшы иди. Онунда күлә-кула данишыр, зараптатлашыр, ба'зән далинча мәктәбә көлириди. Бир дәфә Сабир сәнәр арасында неч кимин олмадығыны көрүп ону өмлек истемиши, буна иштәләмас да, гызын һәјәнчанланмасы, титрәјиб «неч сәндән көзләнди», Сабир «демәсі, бир мүлдәт сусуб «ахы көрән олар, аж дағы» дәфә әләвә етмәсі онун үрәйнде бөйүк үмид ојатмышды. Бу севиличини көзләрі ишыг сача-сача, вәччәлә мәнә данишырды.

Натаван Сабирин дилинини эзбәри олмушуду. О, севириди, һәр кизликоруш Сабире бир дүңя севинч бәхш едирди.

Баһар аյлары жаҳынлашанда мәктәблиләрин олимпиадасы башланды. Рајон мәдәнијеттөн виндиңде кечирилген мусабигәдә Сабир биринчи түтүү. Мән дә мусабигәдә ше'р охудум. Бакыла көлдик, Бакыда, Б-лар бағынын гарышындағы Пионерләр сараында биринчи түрүн мусабигасы башланды. Мән мусабигәдән кечмәдим. Сабир дәрһад репертуарыны дајишиб, «Чобан рәгсии»ни ифа етти. Гәләбә чалды. Әзизбай айна Даевләт Драм Театрында кечирилән жекун консертинде Сабир «Чобан рәгсии»нин чох бөйүк мәнарәттә ојнады. Ону алтышлајыб јеллан сәннәјә чагырдылар. Сабир даға жарайтады. Алтыш саси исә кәмәк билмириди. Һәјәнчанланым. Ахы, она на олмушуды. Җәлдә сәннә көчкесиңде көрдүм ки, Сабир зогал ағамынын алтында дүшүнүү көрүп зорла күлүмсүндү.

— Көрдүн, нә ган сләдим! Мәң фикир вермә, Јенә зәһрмар күрәжим. Сәһнәе чыха билмәдим. Ахырда бу башымга ојун ачачаг.

Бәгигәтән дә ачды. Сабир Бакыдан Гаýдандаң
жөнүлдү. Оның іанына неч кәси бурахмырдылар.

— Жаландыр, дұдуу, Сабирин вәзиіjети чох ағыр олуб, амма инде іахшыдьы.

— Олармы жаңына?

— Jox, 15—20 күндән соңра...

—Хэстэлији нэдир?

— Сүмүк вәрәми. Горхмајын, кечиң дејил:

Тибб бачысынын дедији вахтад хәстәханаја көлдикдә о, нәһәнк гоз агачынын алтында гојулмуш скамјада ёзләшиб көзләмәји биза мәслиннәт көрдү. Хастахана рајонун јухары ниссәсінде, гоз агачларының сарын көлдүлийнде, яшшыллыг ичиндә јерләшишди. Хејли көзләндик. Сабирин узагдан көлдүниң көрәндә наамымызы нејрәт бүруду. Инсан неча дәйнәрмиш, балаачалашармыш! Узунбој Сабирдән эсәр-әләмтә галмамышды. Экәр диншләрни агардың үстүмүзү құлә-құлә қәлмәссеңди, ону гатијән танылмазды. Белинин донгарлашдырыны көрәндә ағып кәләрәп пайдалыгы. Нә едәвәйимизи билмәден дајаңыб баҳырдыг. Сабир бизи бу чатын вәзијатдән чыхартды:

— Һа, көзүнүээ инанымырсыныз ки, сагам?! Хортдана охшайрым жохса жох?! Мән асил хортданам. Дессләр ки, Сабир өлүб, соңра дирлиб, инанын! — мән тарәф чөврилди, — зогал ағачы нечедир? Һәмишиг ону дүшүмшүшөм. Деминшәк ки, һәмкән бу пајыз һәмин ағачдан доудынча зорал жөйәжам. Дејәсан, истәжим чатам. Һәмиша кердүйүм ис-бу гоз ағачы олуб.

Башымы талдырыб онун көстәрдији агача баҳым.

Кадәрмиз бир анда думан кими дағылды. Сабир мәзә илә, күлә башына кәлән гәрибә әһвалатлары уреклә данышты. Ушаглары гәнгәнәсі аләми көтүрдү. Сабир бир ан белә ниссә, кәдәр гапылым шикајэтләнми, өлүмгабагы дәфтерин гоша вәрголың яздағы мәзәлүсөнүйитин охујурду. Инди о гоша вәрәг алыб сахламадырыма чоң тәсесүфләнирам. Бу, тәкәм вәсијәт дејилди, өлүмгабагы һәјат ештири тилемәјән бир инсаның әһвал-руйијәснин, инамынын, севкисинин көдәрнин, изтиярларынын ифадәсі иди. Өзү дә нечә ифадәсі! Ядымд Натәванияла әлагәдар икى мисрасы галмыштыр: «Сәнсиз, ej Натәваним кедиги табу-таваным!».

Тибб бачысы кәлиб Сабир апарды. О, эл едә-едә узаглашыб кетди. Сабир онун налына ачымага, тәссоли ба умид вермөж имкан жарматында. Эксинә, өзү тәлбиниз елә ишиг, елә севинч сәнип кетди киңәлә дә дүрвүйнәрәт ичинде далынча баҳырьдиг.

Кәдәрің беүк олса да, буну нең кимә билдириди. Натәван би неча дәфә көлмиши. Соңунчы дәфә кәләндә — биз Сабири көрдүү муз вәзијәтдә көрүб гачыбы кетди. Дахилен сарсылса да, Сабир өзүн итиргендә, бу фачиеви сәһнәни комик вәзијәттә салды, гызын далыптырууб «Натәван» дејә оны саҳлашыб, көрия гайтарды. Намыја — һа кимләрә, хәстеләрә Натәваның көзәл актриса олмасы нағында мазмұнда даанышыбы, олунла берабәр ойнадығы бир ролу мәнарәттә иша етди. Гәріба иди ки, Натәван езү де һәр шеши унудуб намы кими гәһрәхә күлүрдү. Соңра о, гызы нәсвәсләндирди. Бир жердә чыхыш етди. Натәваны јола саланды өзүн шән апарыр, күлүр, актөр достларынан

корушур, өз интим дүйгесүнүн — севкисинин көнүрән далгасыны күшләрлә жатырырды.

— Мәнің жад етдиңүн үчүн чох сар ол, Натэван! — деја мәзәли бир берекатта аягларыны чутләштириб әйлді, элинни впду. Күлә-күлә он-дан айрылыш хәстәханаһа гаяитди. Еринә кириб неч ким көрмәсси деја органдын алтында ичин-ичин көз яшлары текеду.

Саюй сагалан кими дедчынэ эмэл едиг бизэ кэлди. Нэйтэ кирэн-
дэ дивар дибиндэки зогал агачына баҳды.

— Бу зогал мэні жашадыб — деди. Жахынлашыб будаглары өзүнә тарапта едди. Дојуңча зогал еди. Беләнликкә, Сабир яңа құндұз мәктеба, ахшам исә театра кетмәйе баштады.

Онун актјорлуг нүфузунун сөндүүлүү күмән едирдим. Аңчаг берк анылыштым. «Мәшәди Ибад»да һамбалы оңајан Сабир фагас ејлэди. Чунки эсلى һамбал иди. Башга бир вахт, театр актјорларының иштрактика иле верилдин консертдә о бир ше'r охуду. Зэнф олмасына баҳмалар жаралып тиитрадын кур ва мөнкәм сәси варды. О гәздәр алышладыра ки! Икинчи, даха сонра учунчүй ләзәм чыхыш етди. Чамаат Сабирининдән бурахмат истәмиди.

Сабири јашадан онун бу актёрлугу иди. О, күр жердә: евде, мәк-
таба, ѡлда, сағнәдә, бағда бу сөнгөлә нәфәс алдыры. Бир күн ганы
калды. Деңесән, Натэвән иди бағшасына мейл едиди.

Алматы Бакыя көңілдүү үчүн Сабирдән айрылмалы олдум. Оиун-
ма мектеб васынисында элгәр сахлаярыдым. О, тез-тез хастеханаја ду-
шурду. Буна баҳмајараг үрәзиндики актёрлуг һәвәси сәнгемиши. Тे-
шірге элгасын мейікәм вә сых иди. Пајызды санаторија кетмиши, орда
Палазони Отельло ролунда көрүп вәчәдә қалмиши. Һәрдән Бакыда да
олорду. Бурда талдырыг мұлдаатдо нор күн театра кедири. Ахшам кә-
ниб ентирасла тәэсүрательни данышында. Бир дафә да мәннімдә Іазы-
шылар Иттиғагында кечирилән «Кәңчләр күнү»нә кетди.

Сабир јенә Бакыја кәләндә ону Бузовнадакы вәрәм санаторијасында туардым. Нәр истираһт күнү янына кедиб көлирдим. Бир дәфә һәјатында кириб неч кәси көрмәјәндә тәгәччебләндим. Хәстәхананың өнүнчүлүк бејүк бағын арасындан биная дөргө хијабан узанырды. Бу хијабаның этағында күл-чичин сағы-несабы жоху. Жаваш-жаваш хијабола биная жаҳынлашанды, јенә неч кәси көрмәјиб өзүмни итирдим. Бинаның пәнчәрәләрни ачыг иди. Пәнчәрәләрдән башлар чыхмышды. Ирдән алгыш сәсси курлады. Сәс кәлән тәрәф баханда, ағачларың расында кичик сәһнәчк гурулдуғуны көрдүм. Сәһнәчкәдә ис бизим Сабир Отеллону ојнасырды. Үзүнү гаптара гаралышмышы. Гулагында сырғалар жөләннирди. Бәдәнини хәстәхананың ағы иле бурумушту, анында шамплар тутмушту, һәյәмчаны данышсырды. Гызы дарнай танышты. Үрәйн көйнәди. Чүнки һәкимләрни дедиүнен көрә онун өмрүнә залымышды. Буну мәнә Сабир яна-яна данышымышы. Елә данышышты ки, санки өз өмрү әбәди иди. Гызын үзу, элләри, бәдәни башан-баша ағ иди: суд кими. Санки бәдәниндән гырмызы тан ахмырды. Аргыза бәнзайти.

Сабир сәйнендә өзүндә дејилди, мәни дә көрмүрдү. О, Дездемонаның мағам эрэфсінде олдугуундан бу сәйненниң доғурдуруғу фачизы алам-шашајырды. Тәбии вә чанлы ојнајырды. Бунун аді һәвәскар олдуна ишана билмirdи. Бу ојун сәнәттән узаг одан адамлара исә даға тарып, даға тә'シリл көлнәрди. Мән тәкә Сабир баҳымырдым, һәм дә чыңчурдүм. Айыр хәстелігін баҳмајан бу көңчиң санат еңтирасы гән-манлыға берабәр иди. О, инди тамам башга бир аләмлә, хәјалында,

үрэйнде јашатдыры, кечэ-кундүз нәфес алдыры бир дүргү илэ чырлынырды. Онун бу еңтирасында фадакарлы да, мәнбөбт дә, көзәллик да варды. Бу дәлгүгө озы учун јашамырды. Нәм дә најатдан элини үзүнч адамларын умидине, фәрәниң чеврилир, онларын кәдәрини дағыдарынамыя севинич ишүү кими пајлајырды. Иисан өзүнүн унуданда на кидал олурмуш! Бу анда Сабир тамам башга бир адам иди. Сәһнәчкесона чатанды ону севинич ичинде алтышладылар. Јериндән галха билмәй, јон хостелэр голларыны көжэ галдырып барк-бәрк әл вуур, гыштырыллар. Ондан ат җәкмәдиләр. Сабир жени немралар көстәрди. Дездемона — Аг гыз агача сөјкәниб һөйрәнлиглә Сабира бахырды. Сабир дә бозен «сәһнәдән» көзүн она дикир, күлүмсүнүрдү. Гыз онун табасумын енин тәбәссүммө чаваб верири.

Сабир мани көрдү, севинич ичинде јахынлашды. Аг гыз ондан узатлашылар. Пәнчәрә тәрафда дајаңын бизэ бахырды.

— Дејәсән онун хошуна қолирсэн? — дејә Аг гыза ишарә етдим. Сабир санки мони ешиштәмди, сөнбәтиң истигамәтини дәјишиди. Амма бир көзү Аг гызыда галмышды.

Ики һәфтәдән соңра, јенә истирахэт күнү онун јаңына кәләндә Сабир гәмли көрдүм. Кәдәрини һәмишә кизләтмәй бачарса да, бу дәфә кизләдә билмәди. Бирдән көзүм Аг гызы ахтарды, ону неч јердә көрдим. Билдим ки, Сабирин кәдәри бу гызла бағлыйды. «Јәгин она бар шеј олуб» дејә дүшүндүм. Үрәјим ағрыды. Горхагорхада сорушдум:

— Аг гыз наны?

Вәзијжети ағыр, үмидсиз олдуру үчүн Аг гызы евләрина апармыш дылар. Демәк, о јашајырды. Сабир гыза гарши лагејд дејилди, онуны бәрабәр севинчи, фәрәни дә учуб кетмишиди.

Санаторијадан чыхандан соңра Сабир раёна жола дүшүдү. Жола дүшмәмишдән габаг нараса кетди вә севинча-севинча кәлди. Нара кетди жини мәндән кизләтмәди. Аг гызы көрмәк учун кетмишиди.

Райондан тез-тез мәктублар көндәрир, мәни дөнә-дөнә тә-күнде гана чагырырды. Имтаһанларымын вериб, яј та'тилләнди онун јаңына көрдим. Вахты илә мүалимә олундуру хәстәханада тәрбијәчи ишләјирди. Ахшам исә јенә театрда олурду. Дәрһал Аг гызы сорушдум:

— Үн аж габаг сон мәктубуна алмышам. Ондан соңра сүсүб. Нең бир хәбәр јохдур. Мән дә јазмага горхурам.

Сабир неч дәјишмәмишиди. Јенә зарапат едир, дејиб-кулур, күлүр, мәззәли һәрәктәләр көстәрди. Хәстеләр ону чох севирдилер. Нәйтә, дәһлиздә көрән кими нај-куйла гаршилајырдылар. Сабир бирчак һәрәктә илә онлары дојунча күлдүрүрдү. О күн ахшам концерт верди. Репертуарыны хөслин дәјишмәшиди. Гәнгәнә сәси һәјәти башына кетүрмүш, атраф мәһәлләрдән дә сохху ташашы кәлмишиди.

Көңе јатмага һазырлашида Сабир мәни үрәйнин ачды:

— Мән тәбиэтин комик дејиләм. Амма көрдүн чамааты неч күлдүрдүм. Бејүк арзум вар: һаммети ојнамаг!

Дик атылдым. Арзуя бах! Хәсте, балача инсандағы бејүк, күчтүр бир арзу! Мәкәр о ез најаты һаттында душунүрдү? Балынчыны салынгә салан Сабир көзалты мәни бахыр, бич-бич күлүрдү. Ајаға галмышында сөндүрдү, дөрнә кирә-киро:

— Бир шеј десем, һөяртләнмәсән ки? — сорушду.

— О надир елә?

— Пајызда евләнмәчәјәм.

Женә дик атылдым:

— Сәнин башына һава кәлиб.

Гаранлыгда онун дишләри ағарды вә ширин-ширин күлдү.

— Горхма, һава кәлмәјиб, ыңкимдән зарапатла сорушдум ки, өмбеш ил! Мән дә евләмәжи үстүн түтдү.

Сабир пајызда Сүрәјя адлы бир гызла евләнди.

Ики ил соңра, мај аյнда ондан гәриба, һојәчанлы бир мәктуб алдым.

«Еввәлки мәктубларымда јаздыгымы тәккәр етмәк истәмирам. Бу күн үрәјимдәкі эн бејүк арзуну најатда кечирмеш. Јагин тәэччүбләнәбатимдир, арзума чатмагымдыр. Гулаг ас, нар шеји габагчадан өлчүб-бичдим. Арвадымы анысыклиә көндәрдим. Отатдакы бутын иштеп сөндүрдүм. Отаг зил гаранлыг олду. Этрафымы балыңчларының башдан-баша «Наммет» ифа етмәјә башладым. Елә тәсовур етнән ки, гаранлыгда тамашачылар вар. Мәни динләйирлар. Кет-кедә буна даңа чох инандым. Сидг-үрәклә анд ичмәје назырдан ки, өзүм сөнглилүү. Арабир горхурдум ки, ахыра гәдәр кедә билмәјим. Тамашачылары жыны саланда елә бил мәнә тәэз бир гүввә кәлири. Эн чох севдијим жер һамлетин монологу иди. Қаш соң мәни гулаг асајын! Бу монологу охууб гүртартанда алтыш сәснән салон дагылырды. Бүтүн гүввәннөгөлдөм. Ахыра гәдер давам етдим. Гүртартанда һаммет кими идим. Елә јоргулыштадын ки, елу кими жериме дүшүб галмышым. Гәлбимдә севинч варды, сонсуз севиним! Инди өләм, даңа дәрдим олмаз! Бу мәктубу да сөнг бејүк һәвәслә јазырам. Һәләлик Гардашын Сабир».

Бу, Сабирин соңунчы мәктубу олду. Үч күн соңра телеграм алдым. Аләм қөзүмдә гаралды. Онун дәфүнә чата билмәдим. Ики күн соңра олымда бир дәстә күл Сабирин гәбрин үстә дајамышдым. Кери гаянда онун балыңчы алтынан пыхан ири бир шәкли мәни вердиләр. Бу, Әраблининин шәкли иди. Мәни мәктубларымы сәлигә илә јыбыг сажајырмый. Онлары көтүрүб баҳым. Арасында Аг гыздан калән мәктублар да варды.

Илләр кечирди. Сабир исә унуда билмirdim. Москвада бир акторун ифасында «Наммет» динләйнә истәр-истәмәз онун сон мәктубу үзүмдөм дүшүдү.

Номин раёна ёзамиңжетә кедәндә һөкмән актёр Һачыоглу илә көрүшүр, Сабир һаттында данышмасыны хәниш едирдим. Үч-дөрд ил соңра, Сабирин арвады да өмрүнүн биңе бағышламышда.

Сораглашыб әмәкдәр актриса фәхри адьны алмыш Натәвәнин да танына кетдим. Ондан Сабирин сорушанды диксиони, кәдорлә башыны шашыга дикиб хөсли сүслү. Соңра јаваш-јаваш башыны галдырыб алды:

— Мәгсөдиниз нәдир?

— Һәләлик неч нә. Ону хатиреси учун...

— Сабир Іүнүсәзәдә! — дејә Натәвән фикирли-фикирли динди, — сөйлемсөлә пайыз бир инсан иди. Кизләтмәјәчәјәм, мәни һәјатымда илк дәфә ну севимшәм.

Илләр кечир. Һәр дәфә сәһнәдә јени, күмлү бир актёрүн ојнуну берди Сабир иjad едиром. Севдијим актёрларын шакнапариндән барәт албомда Үлви Рәмәблә јапашы, Сабирин дә шәкли вар!

СИНИФ МҮӘЛЛИМИ

Шәһәл мүэллим гәсәбәдәки орта мәктәбдә синиф апарырды. Жаңышы вә тәләбкар мүэллим кими ад чыктырышты. Һамы чалышырда, биринчىјә кедәвек ушаты онун синфине дүшсүн. Бундан етру директорук, даре нисса мүдиринин вә өзүнүн јаңына министр кәләниләрни сајын-несабы олмурду. «Шәһәл мүэллим кими инсан аз тапшылар» дәјә һәмиша ону мәктәбдо ағызылосу тәріфләйр, нымуно көстәрриң бәյүк етирам бәсләйрилдилер. Аның онун һәмишә дүшүнчәли олмасы зарапатлар, ейнламлара етинасы, сојул мунасибәт басләмәсі бәзидилеринде мәнфи фикир оядырды. Бу да онун јаңышы мүэллимлигин көлкө сала билдирилди.

Елә ки, ишдән евә кәлир, нар шеј дәјиштәр. Шәнла мәйданында севинч долу дүнjasына соң гојулурду. Дәрһал хәрәк башлыгында, Билдири ки, эри кәләчәк, йанында да бир-инки јолдаши! Дада парча дуканында ишләјири, кефчил, шән, гајғысыз, дәјиб-кулмәји, зеррафаты, дост-танышла јејиб-ичмаи севон адам иди. Елә ки, мәст олду, Шәнләдан огул тәләб едири. Бах, бы андан Шәнла мүлләмимдин да ли яшәйдәрди. Эринә чаваб гајтармаз, һәмниш сусарды. Дадаш кефләнэнде ағына-бозуна баҳымыр, етика билмир, ағзына нә кәлди дыри:

— Мәним сонсуз арвадлардан зәйләм кедир. Нәкимлөр ояр
пул төкмүшән, истасаләр, вар-жохуму да верәрәм. Нә фајда! Ың, кеза
риниң иң дәјүрсән? Бу евдән нә ваҳт чага сәси кәләчәк, нә ваҳт
Дәрд мәнү боягур, бәсdir, даһа дәзә билмирәм. Мәнә бир огул вер,
да... Оф... Сәнә раст кәлән јердә башымда даш жағады.

Шәнә мүзлім бу тәңгірләрә әһәмијәт вермір. Дадашы түчілајыр, епүр, бағрына басыр, ушаг кимі охшајыр, дилә тууба жерінде үзәдір, жатырдырда. Онда аңынруба гылығы варды. Дадаш хош вана бу гылығына көра енди «пишикес», лап пишик» деійрди. Шәнәларында бу гылығына көра енди «пишикес», лап пишик» деійрди. Шәнәларында бу гылығына көра енди «пишикес», лап пишик» деійрди.

Онун учун гаянинасы Сара ханымын тәңләрине гулаг асмаг, юг, наразы бақышларындаки нифрәти көрмәк нәр шеңдән ағыр и. Сара ханым чокимәнән, вичдан эзабы дујмадан Шәһла мүаллім үзүнә һәр сөзү деирді: «Нәэра учун бурнуун үчу көнәнжир». «Ба-умын күнү гара олуб, языг дәрдә душүб». «Чамаатын беш-алты ушаш вар, сизде бири да јохтур». Белә кобуд сезләрин арасы көслимләр. Йәтта Сара ханым оғлуну евәндириմәк фикрине душмушты. Шәһла мүаллім буну биланды дүнja башына доланды. Јенә мутлилек көстәр

Бар-сөз демәди. Гәрибә иди ки, о һәр әзаба дәзүрдү. Бунун сәбәбини
Дадаша бәсләнди сөвкисинда кәрүрдү. Ыңғатан Шәһла Даалаша чох
шайырди. Ушаглыг илләринден башланган бу сенки Шәһла учын һәр шеј
Одур ки, өзүнү бу сөвкү түрбән вермиди. Үмүмийләтле, Даалаш
адам деңилди. Хәйирханлыг етмәни сөвкүди, эли, Үрәзи аңыг иди.
Шәһла илө евланыңдан соңра узун мүддәт — беш-алтын ил онун гәлбини
помеди. Бәттә анасынын атмачаларындан да газебленирди.
Күнләр беләчә кечиб кедирди. Ошлана тәэс-иши.

Шәнлә мүэллним Севда адлы бир шакирди варды. Арыг, зәриф ғызы. Гыса һөрүүнә яшыл лент бағлајырды. Анасы вәфат етди. Оны мүэллим она һәм да бир ана кими жанаширды. Кеткелә бу мунайыбэт дәрниләшди. Севда да она мейл салды. Бүнлар мүэллним тати бир шикә кәтириди. Атасы разы олса, Севланы көтүрүб өзү бахсый, беүтүн. Дадаш буну биләндә бәрк-әсабиләшди: «Мәна дөргөм өвлөд лазыымыр, бағасыл најимә кәрек?». Шәнлә мүэллим бу арзусуну үрәйинде омарга мәчбүр олду.

Шұбасы исә күн-күндән сохалыры. Сара ханым иди ба'зан көб онларда галып, оғлу иле нә барәдес қысынлашырды. Шәһла мұлым бүнларға әһәмійтегі вермәк истемесе да, она тохунаң, асабишаңын, мәнен әзіжіт верән бир һәрәкәт көрінде өзүн зорла саҳлајыры.

Сәвданы гызылғы көтүрмәк хәбәрini Сара ханым чыгыр-багыр-гарышлады, үзүнү Дадаша ту тутуб ағзындан чыханы деди. Бундан күндердегі сонра, бир ахшамсағы сарыбәніз кәнчі бир гадының он дәғигінде оныларға дәйен Сара ханым Дадашла пычылдашды. Дадаш да азалаты сарыбәніз гадына баҳды. Сонра Сара ханым: «кедәк, гызымың» деде кәнчі гадының меңрибан-меңрибан болупнан тутуды. Шәһла мұлым еңбек көрмәдән чыкыб кетдиләр. Шәһла мүэллім аяғ уста азаның онларын далинча баҳды. Урајиндән исә гарә гаптар ахмаға шашлады. Сарыбәніз кәнчі гадының бу евдә көрүнмәси иле Дадашының рунийесіндә жарапан дәжишиклини мән насының баша душду. Бирнеше Дадашын «коңијак көтири» дејән кобуд сасини ешиданды. азча чеври-6, онун разы, тох сифатине баҳды.

— Нэ кээүн дэйжэрсан? Нэ олуб сэнэ, тез ела. Ёэ, нијэ тэрпэнмир-
Мени көрмэмисэн, бу бахмагла нэ демэг истэйжсан?

Шәһәлә мүәллим өзүннән ала биљди. Шүшәбәндән конјакы каттың 6 столун үстүнә гојанда Дадаш һәлә дә она баҳырды. Һәтта ятагына кечине гәдер көзүнү ондан чекмәди. О күн бир шүшә конјакы шалтыйдан соңра арвадынын көнлүннү алмаг истеди, ятага узанын «Пишијим» дејә бир алини онуң күрәйни кечирди өзүн төрәф чында мугавимат көрдү. «Пишик жохтур, өлүб» сөзләrinә гәйтгән чекин жуды, бәркә кефли олдуғу үчүн дәрин жүхүж кетди. Шәһәлә мүәллим ятага биљди.

шаралып келді. Шаралып келді. Шаралып келді. Шаралып келді.

хасындан матым-матым баҳырды. Шәнла көзләрini қаһ она, қай сарыбәнiz гадына, қай да Сара ханымни дикди. Ағыр сүкут чекдү. на ми тоңымдау кими бир-бирини баҳырды. Нәнайәт Шәнла мүэллим туған ишинден колән бир сәс кими Далашын соңын ешти:

— Шәһла халым, бу күндөн Гаражез бизим еңіз галачат. Вазары биш-дүшін жемек едемак. Сән дә...

Шәнә мүзлім даға неч нө ешітмәді. Илк аңда на едәендері билмәді. Соңра нечә ичары кирмишдисе, еләмә дә сакитчыларды. Гапыны чырпыб пилләләрі дүшүш, һәјәтә енәндә дәзз билмәді. Гапыны чырпыб пилләләрі дүшүш, һәјәтә енәндә дәзз билмәді.

—Билирдим, кеч-тез белә олачаг, гызым, ағлама!

Дадаш Шәйлаја јалварырды ки, кәлсн бир јөрдә јашасынтарбыну иес Шәйла мүәллім һеч чүр на ағына, но да мәнилинина сыйғыштырып билдири. Оның тақиди, исарыны иле бошандылды. Гәриб о иди ки, мәникәмдә һәр шәжे разылыг верен Шәйла мүәллім ушаг кими аглајырды. Намыны һејрәт бүрүмушду. Сакит, налим тәбиэтли гадынын иә гәриб хасијәти вармыш. Нә ачы сез дәйир, нә најкүж салыр, нә газаблонир, нә дә шикајетләнири. Мәнкәмә садрин отаг мәсәләсиндә дә онын күштә шектелдийни көрәнда дәоза билмәјиб дилләндә:

— Мәңзилин бир отағы сәниндир, орда гала биләрсән

— Истәмірәм! Мәнә нең нә лазып дейил!
Шәһәлә мұллалың гајынасы Сара ханым тәрәф тәкчә бир дәғүә
сөзін. Аның сөзінде разы наялла кимнелесе сөһбәт едірді.

бахды. Арвад өзүндөн разы наалда кимнисиз сөзбөт салып...
Мәйкәмәэ жөнече башшашагы колмушдис, елемдө дә башшашашы ти-
кыб кетді. Нар шең гүрттарды. Ойнун инди јеканә үмиди ушаглар иди
анчаг ушаглар! Шәһіла мұллым мәйкәмәдән чыхыб мәктебда төлөседі.
Синфо кирәндә жена нар шең унутмага истеді. Анчаг мүмкүн олмады.
Кәмиши синфо кирәндә сезинч, фәрәд дүйән Шәһіла мұллым инди жа-
дәрини унутмагы бачармады. О, журналы столун үстүнә гојду. Буты
ушагларының көзләрі она зиялланмасында. Шәһіла мұллым ушаглара ба-
хырда, ушаглар да она! Ушаглар мұллимин дәрәс башламасыны көз-
лејірдилер. Кәмиша қулаң, данышсан, дәрс сорушан мұллимин тууту
дүгүнүн, жадариниң сәбәбини билмирдилер.

Шәһла мүэллім севимли шакирди Сөзданы көрмәјәндә диксион

— Севда һаны? — һәјәчанла сорушду. — Ниә кәлмәји?

Неч кэс чаваб вермэди. Онун белэ һөјчэнләнгэс ушаглара таасир етди. Севданын дарса калмомсэ мүллийнни юдурини гат-артырды. Эзүн чох чатынликэ эзэ ала билдэ. Ушагларын сачларын охшады, дофтэрларин чыхкадырырь яззы язмага башлады. Неч чинкууллаша билмирди, урајнлэн санки ағыр бир даш асылышды.

Бир нечә күп белә давам етди. Шәлә мүэллимни кәдәрни артиран, ону дарыхыран яни бир налисә баш берди. Севданы пинтерна мәктәбә апардылар. Буну ешилди о, синифн ярны анылышы тапсыдан ичәри киро билмәй. Синифдә дејән, күлән, гачышан, нөчәтләшүш ашгала бахыр, дүшүнүрдү. Ушумыш бир адам исти јера дүшенинде айвал-рунијә дүйнә кими, инди, бу анда мүэллим дә бу гафызын уштара баха-баха белә бир айвал-рунијә кечирмәй башлады. Бела биңислә синиф-кирди вә бу тиес ону ахыра гадәр тәрк етмәди. Ела кадәр гурттарды, исти јердән јено соужа, шахтаја дүшән бир адама бәзди, калади аввалик кими ону уштурмай башшалы.

Бир-иц ил кечди. Шәһнә мүэллім башына кәлән фачиәни. Даңышы, баляча Севданы унуттама чалышса да, унуда билмирди. Өз-өзү

ніјрет едирди ки, нија Дадаша нифрет бәсломир. Она раст кәләнә туулур, сарсылчыр, узуну чевирип даныштырмадан чыхыб кедирил. «Нија беләәжәт!» Она нифрет етмалијәм. Ахы, һәјатымы зәһәрләјиб. Амман јенә онун нағызында душүнүрәм».

Бир күн ешитди ки, Дадашың гызы олуб, буна көрә севинди дәл «Арзуса» чатды. Жөгүн инди хошбәхтлір. Тәкі белә олсун. Тәкі наја-
тындан разы галсын. Онисуз да мәним севинчим вар. Мәктабта ми-
ти мәним најатымды».

Бир нечэ дээфэ гајынанасы Сара ханым раст калдэ, көрмөмэзлийг гојбүт яланындан кечди. Ахырынчы дээфэ исэ јенэ көрмөмэзлийг салбь атмэк истэди, анчаг Сара ханым бэү оны чагырда:

Шәйханташ, бор Айдан. Салам, нечасын? Чохдаңдыр сәни көрмүрәм.
Нәвар, на жох?

—Мэн јаҳшыјам, Сара ханым, бае сиз шемаси-э?

— Пис деиләм, гызым. Доланырам, Хабарин бер.

тыйыз олуб. Өзу да билирсән, сәнин адыны она гојуб. Неч билмирдим сени белэ чох истәйир. Бир дәфә бәрк ичмиши, о чәр дејмиш сары калын азишилдири. Аглады, сени язд еләди. Деди ки. Шәлланың зөзүн жохур. Гызым, сени аллаң, мәни бағышла, гәдрини билмәдим. Дадаш наирләнәндә мәним дә устумда душшур, ағызыдан чыханы дејир. Күнәнән намысыны мәндә көрүр. Ахы, мән нә күнәнән сабиһийм? Сон вахтлар дилдиңдә душмұрсан, гызым, отуруб-дуруб еле. «Шайыл».

— Ана, мэн тэлэсирэм, нэлэлий.

Шәнда мүэллим она гулаг асмаг истәмәди, айрылыб кетмәй устун тутуда. Кеди, амма Сара ханымын сөнбәти үрәјиндең дүргүзәре яелән ачады.

Дадаш бир неча дағы көлиб мәктәбин атрафында фырланды, Шәһілла иле сөнбәт етмәјә чан атды. Жалварды ки, Шәһілла ону динләсін. Шәһілла исе гәтийжеттә фикерни билдири. Бундан соңра даңа Дадаш калмады. Чох сонраДар, Шәһіланың анасы вәфат едәркән Дадаш да, Сара ханым да нұзар кәндилдер. Шәһілла мұзалим онылары сојуг гарышылады. Бундан соңра даңа heп биринші көрмәди. Беләнкілә, о айла иле үзүн мүддәт әлагасы тапам кәсилди.

Дээрээс илрүү кечди. Шэхла мүэллэм тээв биринч синийг көтүрмэлийн. Ушагларын сэнэлдээрни көздэн кечирий, сијаһи назырлајырды. Бир ушаг онуун ийзэр-диггетини чөлб етий: Шэхла Дадаш гызы! Фамилијас да, ен ууваны да таныш иди. Демэж, бу гыз Дадашны гызы иди вэ онун шакирди олачагды. Илк анда сарсылды, эсбий наада аяга галхды дуз директоруун отағына дөгүү кетди. Директор ёрнидээ юхиди. Ёх, бу гызын онун синийнда охумасыны истэмиди. Нэ уучин ушаан ёс тэгсирүү вар? Онун ки, неч нодон хэбэрүү јохдур? Мэсэлэх белэ дээжил. Дадашла, сарыбанзийн гадылха уз-узэ кэлмэктэй онун уучин ағыр иди. Сара ханымы исэ неч көрмэх истэмиди. Одур ки, бу гызы башгах музейн синийн кечирмэх гэрарына кэлдий. Чалышды, амма баанада билэх.

Сентябрьин бири — онун һәјатының эн көзәл күнүдүр. Һәмиш, түсисилә мә'зүнијеттән соңра бу күнү һәсрәттэ көзләйен Шәһла му-
жалим баһар һавасында түмурчук ачымыш агачлар кими чанлы вә тәра-
хатли олорду. Бу күн она өз ад күнүндөн до ээзи вә дөгма иди. Бу да-
ғык һәсрәт вә севинчиңдә, ону һәјәчана салан јүнкүл бир кәдәр кизлан-
ышын. Бу елә кәдәр иди ки, ону нә іандырып, на да ушулдуру.

О күн Шәһла мүәллім жөндеуде дүзүлүшү, алларды чычек астаптарды ила долу олан көзөл-көзчөк балаларды фәрәби сузмасын баштаптарды да болуп калады. Балалардың асар-адамат газматы. Негуюн да күннөк айданда, үздөнгөлдөн калалардын асар-адамат газматы.

кејмиши. Ушагларын арды-арасы кәсилмиди. Бир-бирш илә сезинең иниңде, күлә-күлә көрүшүрдүлөр.

Шәһла мүэллим өз синифин ахтарды, бирдән дајаныб тәрпәнә баштады. Балача, гарајаныз бир гызын йаңында Дадашы көрдү. Ураңынсанчы. Төнтәнәлү күн мұнасибети илә директор чыхыш етмәјә баштады. Шәһла мүэллим демек олар ки, ону динләндири. Гејри-ихтијар гарајаныз гызы баҳды. Ширин, үрәјәттан гыз иди. Бантасы сәлиғеси бағланышы. Бу нәдир! Жене нија Дадаша баҳды? Дадаш неча таңымас олмушада, аман! Нә күндө иди, башы ағармыш, көзләрі чухурда дүшмүшду. Эйн-башы сәлиғеси, утусу. Шәһла мүэллим дөрнәл көлөрдин ондан чөкди.

Директор најәчанла данышырды. О, ушаглары жени дәрс илә мәснисибеттеги таңымасын сабып, едәнде алтыш гонду.

Бу заман бир-чики валидеи мүэллимә жаһынлашды. Шәһла мүэллим онларда сәнбат едәркөн бисс етди ки, Дадаш көзләрини ондан чакмир. Валидеииләрлә сәнбат етмәк мүэллимин вәзијәттениң үйнүллөшү диди. Даһа Дадаша тәрәф баҳмады.

Тәнтәнә гүрттарды. Шәһла мүэллим биринчи сыртада дајанышты да оғланын элиндән тутуда вә мәктәб гапысына дөгрү аддымлады. Азыр архана чеврилиб ардынча көлән ушаглар баҳды. Гарајаныз гызы анында илә едири. Дадаш да элинин галдырышы. Көзү илә Шәһла мүэллимдә иди. Мүэллим ушаглары чөкин архасынча синиф апарды. Синифда ушаглары јербәр етдириң соңтарла таңыш олмады. Бағланышы. Марага ичиндә баҳан садәлөн көзләр! Бу көзләр тәкчө бағыры, тәзә бир шең көрмәк, өүрәнмок истәйри. Мүэллим гарајаныз гызы жаһынлашды, бантасы ачыб тәзәдән сәлиғе вәлә бағлады вә рушуды:

- Бу лентләри сәнә ким алый?
- Нәнәм.
- Шәһла адьны сәнә ким гојуб?
- Атам.

Шәһланын йаңында тотуг бир оғлан әjlәшмиши. Көзләри одан чырды.

- Аяға дур көрүм, оғлум.

Оғлан чөлд галхады.

- Атан киммір?

— Шаир.

- Китабы чыхыбы?

— Чыхыбы. Мәндә бири әр. Будур, мүэллим.

Чантасындан шәкилли бир китаб чыхартады. Китабын үстүнде иләрфләр «Ид里斯 Камал» жазылышы.

- Демәк, атан Идрис Камалды.

— Бәли, мүэллим.

- Нәнсы шे'рини әзбәр билирсән?

— «Кечим» ше'рини.

- Де көрүм!

Оғлан шеңи әзбәр сојләди. Бә'зән элини галдырыры, көзләрни ачыб сағасола баҳыр, мисралары далбадал, аһәнкәлә дејири.

- Афәрин, оғлум, афәрин!

Ушаг әjlәшди, жаңаглары гызармышы. Көзләри фәрәнәлә ојаңына баҳырды. Онун архасында партада арыг, зәриф бир гыз зары. Мүэллимин она баҳыгыны көрүб партаја сыйхылды, бузашуды.

- Сәнин адын нәдир?

Гыз чаваб бермәди, мүэллим бир дә сорушуду. Гыз динмәди динмәди. Чијиңләрнин чәкен Шәһла мүэллим о бирни ушагларда жаһынлашды.

— Бәс сәнин атан һарда ишләјир? — Мүэллим мырыг дишил гыздан сорушуду.

— Дәниәзда.

— Бәс сәнинки? — онун йаңындағы оғланы мұрачиәт етди.

— Бүтүн күн евда отурур?

— Бәли, мүэллим. Жазыр. Машында жазыр.

— Жахши, инди бир суалым чаваб берин, ким ата-анасыны лап чох севирса, элинин галдырысын.

— Нәмә элинин галдырыды; севинчлә, күлә-кула. Арыг бир оғлан элини галдырымашы.

— Сән ата-анасы севимирсән?

— Нәмәм севирем, атамы жох.

— Нијә?

— Чүнки атам биздән кедиб, һеч кәлмир. Кағыз да жазмыр.

Шәһла мүэллим она жаһынлашыб сачларыны охшады, «ејби жох, орлум» деди, көnlүнү алды. Бир дә көрдү ки, комбул бир гыз көз жашы тәкүб ағлайыр.

— Сәнә не олду?

— Мүэллим, алмамы бу оғлан једи.

Шәһла мүэллим гызын көстәрдији оғланы тәрәф баҳанда ону күлмек тутуду. Оғлан алмамы тәләс-тәләс яирди. Баһыны ашағы салмышды, алтдан-алтдан баҳан ири көзләри йаман күлмәди иди. Мүэллим синифа мұрачиәт етди:

— Кимдә алма вар?

— Мәндә...

— Мәндә...

Нәр төрәфдән мүэллимә алма узаттылар. Онларын бирини кәтүрүп комбул гызы верди. Гыз алмады:

— Мән өз алмамы истәйриам.

Бир аздан нәр шең жолуна дүшмүшду. Шәһла мүэллим инди онлар да изнат вериди ки, дәрс заманы жемәк олмаз. Бунун учүн тәнәффүс вар. Она һөрәттә, марагла гулаг асан ушагларда жаваш-жаваш тәзә дүнжанын гапылтарыны ачырды.

Сонунчы дәрснин занкин вурулганда ушаглары сыртада дүзән Шәһла мүэллим онларын жәйтә гәдәр өтүрдү. Нәмәнын анасы қәлмиши, тақчы гарајаныз Шәһла гапынын йаңында жәйәчанла ојан-бујана бојлайды. Мүэллим нараһат олуб чөлә чыхыбы. Бирдән гыз севинчәк:

— Нәнәм! — деје гышырырды.

Гочалышы, алдән дүшмүш Сара ханым сәкідә дајаныб үстүнә жүрән балача гызын көзледи. Гыз онун элиндән тутанды чеврилиб шәншын мүэллимә тәрәф баҳды. Лакин ону жеринде көрмәди.

О, биринчи синифа жаваш-жаваш алышыр, ушагларда өүрәнир, севиши бащалярыды. Бә'зән өзүндөн асылы олмадан, балача Шәһланын гапысына даға чох галдырыды. Бир аж соңра бу гарајаныз гызын тамам жашидијини, дәрс о сәлиғесиз, назырылыгызы қалдијини көрнәдә жәйәчан көширмөјә, нараһат олмаға бащлады.

Мүэллим балача Шәһла жаһанда гејри-ихтијар олараг вахтына мәнрини салдыры. Севданы хатырлајырды. Севда инди онунчуну битириб нансы мәктәбдәсә пионер баш дәстүре раңбери ишләндири. Бир дәфә Севда мүэллиминин йаңына кәлди. Шәһла мүэллим көвәрәлди, кечиш шакирдинин бәյүк бир гыз олдуғуну көрүб ушаг кими севинди, оны бағрына басыб өпдү.

Инди Севданы санки балача Шәһла әвәз етмишиди, ejni ниссләрә шашалярыды. Желди ил, сәккис ил бундан әввәл олдуғу кими. О, балача

Шәһләда өзүң бер дөмалыг ахтарыб тапырды. Ахы, гыз Дадашын баласы или, онун сөздүи, нәмишә дүшүндүү, хатырладысы, ээзиз ۋا-سевимли Дадашын! Мүэллім гызын мәктәбә кечиндијини көрәндә ىچ-ячаны даңа да артды.

— Сәнә нә олуб, Шәһла? — дејә меңрибан-меңрибан сорушлу, чаваб вермәдиини көрүп давам етди.— Кеч отур, бир да кечикмә! Ахы-рының дафа оласу!

Балача Шәһләнаны кечикмәси ахырыныч дәфә олмады. Мүэллім анасыны чагырттырды, онун эвээндә Сара ханым көлдү. Онунда уз-уз көлмәк Шәһла мүэллім üçүн ағыр олса да, балача гызын нара-котләри нагында жана-жана данышыда. Сара ханым:

— Жахшы, фикир верәрик, — деди, көдөрли һалда узаглашыб кетди. Шәһла мүллүм онун көзләрниң гәрибә бир ифада көрдү.

Бир һәфти соңра балача Шәһла үч күн далбадал дәрсә кәлмәди. Мәлтүм олду ки, нәнсөн ваят етмишид.

Биринчи рүб баша чатты. Валидең жыгынчагына балача Шәһла. Нын атасы Дадаш кәлмишиди. О, биринчи күндө олдуру кими, көзләрниң Шәһла мүэллімдән чәкмиди. Мүэллім гәсән, биләбила илк дәфә ону жола салмаг истәди. Гызынын ногсанларыны дејиб, гијмәт вәрәгә-сими верди:

— Кедә биләрсән! — деди.

Жыгынчадан соңра мәктәбдән чыхыб евә јолланаркән Шәһла мү-эллім кимине архадан көлдијини нисс едиг чөнәндә Дадашы көрдү.

— Сизи бир дәғигә олар, мүэллім?

— Бујурен.

— Нијә белә данишырсан, Шәһла? Ахы, мән о гәдәр дә пис адам-дәйләм. Кәрәк һәр шеји баша дүшәсән. Көрүрсән, гызымын адыны да Шәһла гојмушам.

— Нә демәк истәјирсииз?

— Инаң, Шәһла, о сары арвады ити тован кими евдән говмушам. Ики илдир ки, бошашышам, чыхыб кедиб.

— Бүнләрн мәнә дәхли јохруд.

— Вар, Шәһла, вар!

— Йохруд!

— Шәһла, мәни бағышла, Шәһла! Гајыт кәл евимизә, јалварыран. Јалындашыр, бир вахт бир гыз көтүрмәк истәјирдин. Елә бил жена һамми вахтдәр.

Шәһла мүэллім бирдән-бирә елә әсәбіләшди ки, сәрт бир һәркәттә:

— Истәмирәм, истәмирәм! — гышгырды вә чөврилиб гәти адымларда чыхыб кетди.

Дадаш гаја парчасы кими јериндә галды.

Поэзија күнләри

Шаир достларыма иштә

Дөрд шаир; иккى лирик, иккى сатирик — Сабир поэзија күнләри мүнәсабатылә кечә кенириб, узун сүрән алгышларын тә'сири алтында ра-януң мәрказынан чыхыллар. Мај аյы тәэз изфәс кәтириши, шәффаф жашы-лыг һәр бүрүмүш, рајонун наставыны, бағыны, бағчасыны, күнсөнни тәэз этирил, тәэз рәни вә боя ила бәзэмшиди. Онлар мағазаларынан даңындан кечиб дар күчә ила рајонун кәнарына дөгру адымладылар.

Лирик шаирләрдән бири дала галды. Чәпәрий јанындан чәтир кими талхымыш, үстү тутла долу бир агачы достларына кестарди:

— На көзләр!

— Тут-зад көрмәмисән? — сатирикләрдән бирин савчыды. — Ади агадчы.

Күчә гурттаранда кенишлик ачылды, бир аз иралыда тәпеләр, даңа узагда уғыгләр, булудлар. Онлар учурумун конарыйн айләшип бу мен-жол варда, енишин устунда низз кими чаван агачлар талхымышы, — Чијәрим јаныр, — сатирикләрдән бирин диләнди. — Кедәк, бир шеј ичәк. Көнтүмә пива душуб.

— Пивениң һардан таплаг?

— Тапмасаг, онда чај ичәрик.

Онлар ашханаја кирәнди, пива олдурун көрүп севиндиләр. Лирик ләрдән бири чәлд габага кенин, пива долу графини столун үстүнә гој-ду, достларыны чагырды. Тәзәчә айләшишдиләр ки, долу бәзәнди бир кончә йакынлашыб етирилмәл салам верди:

— Мән сизи танысырам — деди. — Гонагым олачагсыныз. Көвлүнүзән

иң кечир, сифарыш верин.

— Чох сағ олун, тохуг, үрәјимиз јаныр.

О, стул кәтирип шаирләре гошуулду, хидмәтчи гадына ишара едән кими графин чут олду.

— Бу пивениң индица мән кәтиришим. Гоншу ермәни кәндидән. Элә пивәдир. Өзүм сүрүүчүәм. Адым Сәрвәрдир. Рајонда аз-маз пер-митим вар. Сагынчыныза, пис доланымырам. Мән өлүм, гојун јемок си-фарыш верим, нијә е. Жахшы, онда сизи башга бир јер вар, ора апара-чатам, Энтига јердир! Эслি сизин јериниз. Тәзәчә анылыбы. Машының да-тапылдадыр. Најуш, ордан јенә пива кәтири. Тез ела! Сиз сабаң он бирда мәнә бәрк лазымыныз. Бир-бириниң ахмажын, дүз адамам, мәним эр-миәрдән ишләрә арам олмаз. Нә, дурун кедәк.

Сәрвәрин исрары илә онлар «Жигүли» машинына айләшиләр. Ма-шины рајону архада гојуб, һәр икى тәрәфи јашыллыгы олган шосе ѡлла-сүрәтле ирәлијә шығыды. Лирикләрдән бирин чоша кәлди:

— Тәбиятә бахыш, ушаглар, эсил идиллијадыр.

— Ай Сәрвәр, сиз бизи һара апарырсан? — сатирикләрдән чаваны наранатчылыгыла сорушуд.

— Ора! — Сәрвәр узагда, һүндүр дагын башында учалан гәсри көстәрди.

Бу, шаирләр үчүн сөйрли, мөчүзәли көрүндү. Јол гәсрә дөгру ке-дирди. Машын јохушу галханда ашагыда далгаланаң бөйүк бир көл шарыллады. Тәзәчә тикилән јарапшылыгы электрик станцијасынын јанын-даки көрүндән кечен машын бир аздан соңра гәсәр чатты, гәсри бе-йүнделен фырланыбы учка бир гүлланин гарышысында дајанды. Онлар машындан дүшүб нејранлыгыла этрафа баҳылар: шүшали, мүасир «Шан-да» рестораны, пиләләр, маһәччәрләр, асфалт мейданчы, салыг-саң-ман, ашагыда көлүн конары илә узанан јол! Сујун ичинде икимәртәбә-ли, дәйрими бир бина! Долама, дәмир пилләләрләр гүлләрә галхыбы, этрафа бүтүн кенишшли ила сејр етдиар. Уча даглар да онларын аяғы алтында галымышы. Дөрд тәрәфә бах: һәр јан даглар, кенишлик, јашыл-ынг, уғыгләр, көjlар, булудлар илн.

Нава гаралыр, сағ тәрәфдәкү булудлар гылгырмызы јаныр, сол тә-рафдаки исе јаваш-јаваш солурду. Гырмызы рәнк кет-кедә эридикиң тулудлар јаваш-јаваш гаралмага башлајырды. Эн учада гылгырмызы ир булуд парчасы галды. Бу рәнк дә эријиб, эријиб јох олду. Лирикләр та-яныбы марагла бу лөвнәјә ташаша едирилар.

— Онуң бизимде не иши? — дејә Әми зәһмли сәслә дилләнәндә, сатирик пәрт олду. Мәһрибан буну үисс едиг араја сез гатды, күлә-кула, сөвничло Әмијә деди:

— Ата, сабагы онлар бизим фабрика чыхыш едәмәкләр.
— Eh, яр тапшылар да. Нә вар орда? Рајонда көруш кечирмәли ела
јахши јерләр вар ки!
Мәһрибан яна башга сөнбәтә кечмәје чалышды. Бу мәгәделә چаван сатирикдан сорушду:

— Аナン нечәдир?
— Хәстәдир.
Сүкүт чөкдү. Мәһрибан кәдәрләниб, ашагыя, һәјетә дүшдү. Әми марагланы:
— Бары атаның гәбрини дүзәлтмисиниз?

— Һәлә јох.
— Нијә?! — бу суалда нејрәт дә, наразылыг да варды. Нәдәнсә бул кими тутулган көнчүн чавабыны көзләмәйән Әми давам ети. — Оңда луд дөнә-дөнә ледим ки, кәтирәк рајонда басдыраг. Аナン ики аяғыны бир

башында дидәди, јох ки, јох. Бурда олсајы, гәбринин устүнә нејкәл

да гојардым.

Денес сүкүт чөкдү, агыр сүкүт. Нә јахши ки, Мәһрибан гајыдыб кал-

ди. Өзү дә күлә-кула, элинде туттугу балача мәмәјиде киласла... Ја-

ди, онуң күлә-кула, элинде туттугу балача мәмәјиде киласла... Ја-

ди. — Нубардым. Бујурун, наалан хошлугла јејин.

Синәдәфтәр лирик чошуб бәдәвәтән бир нечә мисра сөјләди, сати-

рикләр да онуң мисраларына һәмәнәк јени мисралар гошдулар, бу-

рикләр да онуң мисраларына һәмәнәк јени мисралар гошдулар, бу-

рикләр да онуң мисраларына һәмәнәк јени мисралар гошдулар,

— Мисра демәдин, єби јох, бәс килас нијә јемирсән? Утанаңын о-

лу олмаз. Је, өзекинма, је...

— О гәләр да утанаң дејил. Оғлу вар. Бир аз өзүнү көстәрәндир.

Жена күлдүләр. Утанаң лирик инсанлары гызырса да, күләнләре то-

шулду, ону санчан сатирик бахады:

— Сәнин кими бир-иши достум олса, утанаңын дашыны бир јоллу

атардым.

Инди Мәһрибан да онларын јанында әjlәшмишди. Јашлы сатирик овдан сорушду:

— Нә әчәб института кирмәмисән, Мәһрибан?

Гыздан өзвәл Әми дилләнди:

— Белә амиси оғлу олдана кирмәз дә — чаван сатирик кинаја иш-

бахады. — неч каса тапшырмады. Индикى заманда я пул, я таныш-

лыг, бунлар олмаса, неч ким институт үзү көрмәз.

— Ата, дүз дејил.

— Сән һәлә ушагасын, неч нә баша дүшмүрсән. Нәјат тамам баш шеидир.

— Нахар әдәбијата кетдим. Әдәбијат мәним хөрәјим дејил. Ин-
меңкәм назырлышырам, политехник кирәчәјэм.

— Орда да сәнни касәчәкләр.

— Кәсмәзләр, Өз гүвәмлә кирәчәјэм.

— Јахши, ким нә истар, ики көз, бири аёри, бири дүз. Гонаглары

јерини дүзләт жатсынлар, элден дүшүүләр.

— Нараһат олмајын, јухумуз јохдор.

— Јериниз сохдан назырдым, јатмаг истәсәнiz, бујура биләрсүн.

Чаван сатирик аяға галады.

— Кечдир, јатмаг мәсләһәтди. Мәһрибаның көстәрдији отага кечдиләр. Чаван сатирик сојумага башлады. Синәдәфтәр лирик она насэ демәк истеди, јашлы сатирик ишара иш-сусмасыны тапшырды. Онлар да сојунуб тамиз јатага кирдиләр. Амма јата билмирдиләр. Ејвана ачылан пәнчәрәдән стодун устүнү јыл-тацишыры тез-тез о тарафы бу тарафы көдү-калан Мәһрибана бахырдылар. Мәһрибаның боргасы гырызы чемпири евжаның зәйф ишыглары датында пар-пар јанырды.

Төзөн дуранда Мәһрибаның јеванда соңер суфраси ачдырыны көрдүләр. Онлара елә кәлди ки, Мәһрибан кечини јатмамышыр. Инди аз-шылтарда, узун чантасыны јелләдә-јелләдә јеванда дајаныб кетмәје на-зылышырды.

— Бәләлил, — дејә элини шаирләрән узатты. — Фабрикә көрушәнәдәк. Онлар суфрасында әjlәшәндә Әми сорушду:

— Фабрики өзүнүз тата биләмәксиниз?

— Сәрвәр далымызча каләчәк.

— Сәрвәр кимдир е... Мен олан јердө ону нә иши? Нијә һәр јера бүрнүн сохур, билмирәм? Адам кәрәк ез јерини билсис. Ишлән машын көндәрәкәјәм. Тәптаң «Москвич».

Сәнәр јемојиндән соңра Әми иша кетди, шаирләр исә һәјетә дүш-дулар. Нәјәт гүюја салыныш кими, дөрд тәрафдән учалан бары иччи-ди театр декорасынын башындарди. Нар шең низамла, салига-саһмана вичлүб бичилмишди. Барынын сағ тәрафиндәкү усту мејәс илә долу олан килас агачынын бир нечә будагы күчәү узаннышыди. Һәр чүрә мејәс агачы битән бу бағда бош јер јох иди. Азачыг ачыг јердә бостас акылыш, потта бөјүк бир ләкин усту шуша илә өртүлмүшүшү.

Машын саси кәлди. Чаван сатирик:

— Вай, Әмин машын көндәрәб — дејә наразылыгla башыны бу-нады. — Нә еләк, бәс Сәрвәр?

Јашлы сатирик деди:

— Горхма, бир бәһана илә ону ѡола саларыг.

Гапыя сары кетди, кәләнин Сәрвәр олдугуну биләндә ушаг ими севиндилиләр.

— Сәрвәр, сәнсөн? Эшши, нә әчәб белә тез?

— Сизэ фабрики көстәрмәк истәјирик.

— Ну, энтеге олду, кәлин кедәк.

Дөрдү дә һәвәслә машына әjlәшиб фабрика ѡола дүшдү. Сәрвәр та-шы «Волга» сүрүрдү. Фабрик шәһәрдән кәнарда, тајјарә мәжданына кедәи-мун сол тәрә芬ида јерләшмишди. Онлар машындан дүшән кими эв-лиң фабрикнин јанындарак көрпө мешенин көздилир. Бир бойда олан јэм-шил згачлар узандыгча узанирды. Бу заман јүйүрә-јүйүрә Мәһрибаян; пәртмүш, јанаглары гызармышды.

— Сизи көзләјириләр — деди, — нараһатдылар.

Фабрикнин ири дәмір гапылары тајбата ачылышыди. Мәһрибаның жылары мушаҗиэт едиг дил-дил отур, һәјетә дајаныб онлары гарышын адамлар нағында мәлumat верири:

— Миләмил костюмлү директордур. Онуң јанындарак парткомдур-шашын гыз исә комсоргумузур.

Фабрика ѡолланыб сехләри, даһлизләри, шә'бәләри, отаглары кәзиб, ахчучу гылзлары таныш олуб сөнбәт етди. Соңра ачында, ака-яга агачларынын алтында көруш кечирдиләр. Тәнәффүс башланан кими заллар тәләс-тәләс кәлдилир. Нәјаси әлини бир стул катири. Шашын дајандылар Илк дафә иди ки, бе-јөрдө чыхыш едәмәккүләр. Сөз синәдәфтәр шаир башлады, нә баш-

лады. Соңра иккичи лирик шаир сөз верилди. О, утана-утана чибидан вәрәгілар чыхаранда бир-икисін жерде төкүлдү, әйділ көтүрәндө гылдар күлүшдүлөр. Шаир сыйхала-сыйхала шेңрин охујанда бирден көздөр, шаир миңдө бахас гылзлар саташды. Лап чашды. Буну нисс едөн гылзлар жена күлүшдүлөр. Сатирикләрни чыхышлары генгендөлөр да, шыланды. Гылзлар онлары деңе-деңе алтышладылар.

Тәнәффүс гурттары, көруш гурттармыры. Гылзлар суаллар верип, мұхтәлиф әсәрләр нағтында сорушыр, китаблар хатире сөзларини жаздырып, онлары бурахмак истәмидиләр. Жашлы сатирик, достларина шычылады:

— Бу гылзлары көрәндә лирик шаир олмаг истәјирам.

— Дорғурдан, гәшәнк гылзларды!

Бу заман онларын арасындан зәриф бир гыз шаирләрең жаһыншады. О бирларина дејіл, утанаң, сыйхалан лирик шаир мұрақшыт етди, онун үйваныны алды. Достлары зарапат етдилар:

— Балам, бурда дејесөн бир иш вар.

— Жаман хошуна қәлмисен.

— Көрүр ки, һамыңыздан чаван мәнәм. Она көрә дә.

— Еї, еї, бизи алдада билмәссын.

Синәдафтәр лирик шаир жене шең-өхумага башлады. Рәнк берәнкәнәнәләрдең бәнзәйен гылзлар бөйжүк мараг ичинде она гулал асырдылар. Шең-өхумага башлады. Даңбадал бир неча шең! Көруш соңа чатаңда гылзлар «жене қәлин», «бизи үнүтмајын» сөзләрини дејә-деје узатылышылар. Гәріби иди ки, һәмиң зәриф гыз һамыңдан архада галымышы да шаирләрең бақырды. Нәттә элини галдышыр жөлдөді. Һәмиң сыйхалан лирик шаир бу дәфә мәсарәтө көлди. Сүр'етле она тәрәф кетди, гыз да жаңыб көзләди. Бир-икі дәғигі сөһбәт етдилар.

Меңрибаң, ғонаглары ахыра гәдәр жола салды. Сәрвәр машиналар көзләйти. Онлар ганылары ачыбы ичәри кирдиләр. Фабрикни гылзлар инди пәнчәрәләрдән бояланырдылар. Машын һәрәкәтә көлди, фабрикада узатлашыб истигамстини дағларда тараф көтүрдү.

— Ай Сәрвәр, бизи һара апарысан?

— Йағыш булагы.

— О нә чүр булагдыр?

— Гијамәт јердир. Әввәл кәндә олмалыјыг. Рајком катиби ордадыр. Сизин Әми дә кедиб. Чамаат клуба жығышыбы. Жолунузу көзләйтир.

— О жылза на данишдын? — дејә достлары лирик шаирдән сорушылар.

— Неч на. Мән дә онун үйваныны алдым.

— Нә үчүн?

— Китабымы көндәрәмәјем.

— Елә бу?. Мән дә фикирләшдим ки, онунда көруш тә'жин еләді.

— Жаваш-жаваш да, бирден олмаз ки!

Кәнд клубундаки көрүшдән соңра һамы булагы тәрәф жола дүшүп мешнини ичинде иди. Алты мағара кими көрүнән уча тајаларда жарыс кими текүлүрдү. Гаянан алт тәрәфини мамыр тутумшуду, дамчалар узүнисов, жамашыл жарлаглардан сүзүлүрдү. Гаянан алтына жаһлашаңда, адамын үстүнә жағын жағырды. Бир жерде күр олдурундан жында нов дүзәлтмишиләр. Жухарыдан сүзүлән су бу нова жығылышында.

Соңгы дамчыларын алтында дајанмаг, габы узадыб дoldурмак адама ләззэт верири.

Машынлары нүндүр јерде саҳладылар. Әми рајком катибинин жында әжәзиши, тез-тез چаванларға өүд-насиғат верири, чох данишшалана галирды. Нәрдән چаван сатирик сары дөнүб хатиралар даңышырды:

— Бир дәфә атап рајона көлди, ону бура кәтиридим. Бир кабаб вердим ки, һәмиң онда дејири.

— Назирләр Советтеге ишшәпсөндө?

— Бали, о вахт. Атан истәсөди, даңа йүкәккәләр галхарды. О гәдә дедим, мәни ешитмади.

— Мәнчә атам һәмишә йүкәккә олуб.

— Eh, елә сән да онун кими баштамысан. Һәјат башга шејдир. Һајат жатышаматы көрек бачарасан.

Шең-өхүндү. Әввәл сатирикләр, соңра рајком катиби, соңра шоғер, соңра синәдафтәр лирик, Нөвә Әмијә чатды. О, шең-өхүндүн мәдән ирәнлигі чыхыбы мұасир шаирләрдән биринин шарниң избәрдән өлдүса, Әминин тәптәз «Москваниң жериндөн тәрәнди. Онын гыштырылып гулаг батырды. Машины аста-аста үзащашы кедири, Сәрвәр неча шығыдыса, машина чатып габаганлыны ачып да өзүнүн ичари атады. Машины иди сүр'етле ашагы кедири. Һамы горху вә һәјәчан иннеде излојир, онун бу дәғигі дәрәдән ашагыя жуварланачагымын көзләйти. Сәрвәр жеңи-ади бир чәлдүлкө машины дөйндерә билди. Калә-көтүр јерләрдә атлана-атлана кеден машины жарғандан азча аралыда ири бир даша дәјиб дајанды. Һамы ашагыя жујурду. Әми өзүндөн чыхыбы чаван шоферинин үстүнә дүшүү, абрыны атәнина бүкүл. Сүрүү тәгисир-кар олдуругү үчүн динмирди. Рәнк ағаппаг олмуш Сәрвәр аста-аста гапыны ачып чыхыды. Машинын габаг тәрәфинин әзілмасындан дилхор олмушту. Шаирләр өзләrinин онун жаңына чатдырып, Сәрвәри гучаглашылар.

— Үрәним өзүмә көлди. Белә шеј олар? Нијә риск едирсан?

— Биздә үрәк-кобәк тоғымдашын, чаным, Җәһәннәм олсун машины. Ондан етәри чанындан нијә кечирсөн? Эзилib, эзилib да!

Әми җаһын көлиб һирсл-һирсле машинын габаг тәрәфине баҳды, жене шоферин үстүнә гыштырыды. Бу дәфә шофер өзүнү салхала билмәди, әзіндәкі ачары Әминин үстүнә атый сүр'етле чыхыбы кетди. Нә гәдәр чатырдыларса, мазаба вермоди. Әми һәлә дә өзүндө дејилди:

— Ну, сәнни ишиндер! — Сәрвәрин үстүнә дүшүү. — Билирәм, ону ерделән сансан, сән!

Сәрвәр сусуб, неч на демәди. Тәшкүр өзөзинә тәһимет! Бундан ағырно ола биләрди? Шаирләр Сәрвәрин гочаглығыны тә'рифләйэндө Әми және өзүндөн чыхыды, әлини жөлләйбіт узаглашды.

Онлар рајона чатаңда ахшам гаранлығы һәр жерде бүрүмушшуду. Шаирлар бирбаша станција кетмәк истәдиләр.

— Багышлашын, јорулмушам, сиз өтүрә билмәјечәйем, — дејә Әми гапынын ағзында онларға бир-бир әл верди. Меңрибаң гуш чәлдүлини иза гапыя чыхыды, шаирләрин машинын дүшмәдилкәрини көрүп иралијә көлди.

— Ну әндир? — дејә меңрибаң-меңрибаң сорушду. — Нијә дүшмүр-сүнүз? Елә шеј жохтур. Гатарын қәлмәжине бир саатдан соч вар. Хәниш едирим, дүшүн, чај ичин, соңра. Дүшмәсәнин, инчијәрәм.

Меңрибан онлары бурахмады, зорла еўвана галдырды. Тәкчә Сәрвәр калмады. Эми жох иди, отаглардан бириң чәкилмиши. Гыз-чај калыптырып дил-дил өтүр, чаван сатирик бир-ики күн Бакыя кәләчесине, анасына дејәчәйини сөйләжиди.

— Бәс анат наны? — чаван сатирик сорушуда.

— Құсуб, кедиб дајымкілә. Бәрк күсуб. Она көз вериб, ишыг вер-
мир. Нәр шеј вар: ев дә, ешник дә, пул да, амма инсан кими јашамаг жох-
дур. Інамам да тикдирис, бағ да салыб. Нә олсун?

Меңрибан мүрәббә көтири.

— Буну тәкчә сизин үчүн бу күн бишirmишем. Дүнөн једииниз ки-
ласдан. Ағачдан дәриб бишirmишем.

Шаирлар вәчдә кәлдиләр. Ләззәтле чај ичиб, дөң-дөң тәшәккүр-
етдиләр. Меңрибаның үзүндә тәбәссүм ишыға чөврилмиши. Бирден он-
лары нејрәт буруду. Меңрибан ше'р охујурду. Бу заман даға да ке-
зәләшмиши. Ејванын ишыглары алтында, гырмызы чөмперә о ила-
ни бир варлық кими көрүнүрдү. Ше'р гурттаранда ону үрәкден алғышы-
лар.

— Ше'ри ким жазыбы? — марагла сорушдулар.

— Мүэллиф бурдадыр.

Інамсы гыптырымыз гызармыш, сыхылмыш утандыг лирик шаир-
баҳдиләр. Меңрибан онлары машина гәдәр өтүрдү. Сәрвәрә наңа вериб,
гулагына пычыллады. Соңра шаирләрлә көрүшдү. Онлар Меңрибана
тәшәккүр еди, алләшени кими әлләрни пәнчәрәдән чыхарыб јелләдиләр.
Меңрибан гапынын јаныңда дајаныб онларын ардынча баҳды. Ма-
шины тиңдән бурулан вахт онун гырмызы чөмпери лалә кими соң даға-
жаныб жох оллу. Стансија да кеден жолуң нәр ики тәрәфи ағачлы иди,
машинын ишыглары алтында шәффаф жашыллыг далға-далта ахыб ке-
чириди.

— Сәрвәр, Эми нијә сәнни севмири?

— Бир ил габат онун машиныны мән сүрүрдүм.

— Соңра?

— Дәзмәніб, бу күн көрдүйнүз оғлан кими, ачарлары Эминин үстү-
нә атыб, ишден чыхым. Фабрика кәлдим. Бурда да Меңрибаны көр-
дүм. Нә кизләдим, севдим ону. Елчи көндәрдим, атасы рәддә чавабы вер-
ди. Неч ешитмәк дә истәмір.

— Нијә?

— Кәдә-күдәјә тыз вермәрәм, дејир. На едим ки, атам жохдур. Тәкчә-
нам вар. Жаҳшы ев тикдиримшем. Нәр шеј дүзәлтмишем. Бир евләнмә-
жим галыб.

Чаван сатирик она меңрибанлыгla баҳды:

— Демәк, сан бизи таныјырдын?

— Аныгыны дејим ки, жох. Гызлар сизинлә көрүшмәк истәјирдиләр.
Мәни дә сизин јаныныза көндөрдиләр. Инанын ки, Меңрибанла гоһум
олмагынызы билмирдим. «Шаһдаға» да сизи Меңрибана көре апарма-
ышам. Садәче оларaq сох шошума кәлдиниз.

— Бәс инди нә етмәк истәјирсән?

— Меңрибаны көзләјірәм. Гој института кирсиин, соңра!

— Бирден атасы жено вермәди?

— Нә гәдәр инад едәчәк, бунун іздиди вар, жохса жох? Бир дә ки,
мән пислик етмәк истәмірәм. Меңрибан да разыддыр. Истәсөм, күнү са-
ғалсун, нәрмәтли олсун, жаҳшы олсун.

Сәрвәр машиныдан бир бағлама көтүрдү, гатар ѡюла дүшәндә он-
лар верди:

— Сизин үтүн Меңрибан гојуб.

Гатар тәрізәнәндә Сәрвәр узун мүддәт шаирләрин ардынча элинин
елләди. Онлар күпейе киран кими бағламаны ачылар. Меңрибан со-
утма тојуг, тәзә помидор, хијар, килас, балача шүшә габла мүрәббә,
сөршүша конјак гојмушду. Онлар дөрдү дә бир-биринин үзүнә баҳды,

ТРАКТОРЧУ

Рәссам Ә. Вердиев